

ІСПАНСЬКА ПРЕСА 1900–1905 РОКІВ ПРО ОСВІТНІЙ ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОГО РЕГЕНЕРАЦІОНІЗМУ

THE SPANISH PRESS OF 1900–1905 ABOUT THE FACTOR OF EDUCATION IN NATIONAL REGENERATION

На основі аналізу матеріалів іспанської преси 1900–1905 рр., зокрема мадридських і барселонських газет «Ліберал», «Світ», «Вісник Мадрида», «Імпарсіаль», «День», «Епоха», «Династія», а також мадридських журналів «Наш час», «Сучасна школа» і деяких інших установлено, що іспанські інтелектуали визначали освітній фактор як основний у справі національного регенераціонізму. Виявлено, що сама ідея «національного регенераціонізму», яка набула поширення в іспанській пресі на межі XIX–XX ст. і була пов'язана з глибинною кризою іспанської державності в останнє десятиліття XIX ст., не трактувалася інтелектуалами однозначно. З'ясовано, що в різних виданнях 1900–1905 рр. відстоювалася позиція про можливість оновлення Іспанії виключно шляхом піднесення її культурно-цивілізаційного рівня, що вимагало проведення державної освітньої політики, ліквідації масової неграмотності населення, поширення народної освіти.

Іспанські освітяни, педагоги, учені, публіцисти, зокрема Ф. Перейра, А. Ретортільо Торнос, А. Гарсія Перес, П. Начер Вілар, А. Гіль де Зарате, М. Кандела, М. де Бреньоса, Р. Дієс Санчес, Б. Ласаро Ібіца та інші, висловлювали думки стосовно необхідності покращення освітніх і педагогічних умов в іспанських початкових школах, у закладах підготовки вчителів, в університетах. Вони переконливо доводили, що освітня галузь, позбавлена належної уваги й підтримки з боку держави, значно відстає у своєму розвитку і не відповідає запитам нового часу. Пропонувалося розпочинати реформування освітньої сфери зі шкіл початкового навчання, які мали не тільки давати учням певну суму знань, а передусім здійснювати моральне й громадянське виховання, дбати про культурний розвиток своїх вихованців, про підготовку їх до праці та життя. Лише за умови, що в освітній сфері провадитимуться масштабні докорінні перетворення, насамперед засновуватимуться нові навчальні заклади, поліпшуватиметься якість підготовки вчительських кадрів, надаватиметься свобода університетським кафедрам, можна буде сподіватися на культурне піднесення й економічне зростання країни, а отже, на її відродження та оновлення.

Ключові слова: іспанська преса 1900–1905 рр., іспанські інтелектуали, національ-

ний регенераціонізм, народна освіта, неграмотність населення, державна освітня політика, школи початкового навчання.

Based on analysis of the Spanish press materials from 1900 to 1905, including Madrid and Barcelona newspapers "El Liberal", "El Globo", "Heraldo de Madrid", "El Imparcial", "El Dia", "La Epoca", "La Dinastia", also Madrid magazines "Nuestro Tiempo", "La Escuela Moderna" and some others, it had been established that Spanish intellectuals defined the factor of education as the main factor in the cause of national regeneration. It was revealed the idea of "national regeneration", which became widespread in the Spanish press at the turn of the 19th and 20th centuries and was linked to the deep crisis of Spanish statehood in the last decade of the 19th century, it was not explicitly interpreted by intellectuals. It was found out that in different publications of 1900–1905 the position had been defended the possibility of renewal of Spain solely by raising its cultural and civilization level, for what it was required implementation of state policy on education, elimination of mass illiteracy and dissemination of national education. Spanish educators, scientists, publicists (in particular F. Pereira, A. Retortillo y Tomos, A. Garcia Perez, P. Nacher y Vilar, A. Gil de Zarate, M. Candela y Pla, M. de Breñosa, R. Diez Sanchez, B. Lazaro e Ibiza and others) expressed their views on the need to improve educational and pedagogical conditions in Spanish primary schools, teacher training establishments and universities. They argued convincingly that the education sector without state support lagged behind in development and did not respond to the demands of modern times. They proposed to start reforming the educational sphere from primary schools, which were not only to give pupils a certain amount of knowledge, but above all to carry out their moral and civic education, to prepare them for work and life. It will be possible to hope for cultural uplift, economic growth and national regeneration of Spain only if large-scale changes will take place in the educational sphere, first of all new primary schools will be established, the quality of training of teachers will be improved, freedom will be given to university departments.

Key words: the Spanish press of 1900–1905, Spanish intellectuals, national regeneration, public education, mass illiteracy, state policy on education, primary schools.

УДК 37.014.1 (460) «1900/1905»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-4>

Зайченко Н.І.,

докт. пед. наук,
професор кафедри загальної
та прикладної психології

ПВНЗ «Інститут екології економіки
і права»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

В іспанській пресі 1900–1905 рр. не втратила своєї актуальності проблема національного регенераціонізму, викликана складними об'єктивними суперечностями суспільно-політичного життя в Іспанії наприкінці XIX ст. Про необхідність докорінного оновлення країни й виведення її на цивілізаційний європейський історичний шлях розмірковували політики, громадські діячі, публіцисти, учені, освітяни. У мадридських газетах El Liberal, El Globo,

La Epoca, El Pais, La Correspondencia de España, El Imparcial, Heraldo de Madrid, El Dia, La Izquierda Dinastica, мадридських журналах Nuestro Tiempo, Revista Nueva, Revista Contemporanea, La Escuela Moderna, барселонських газетах Las Noticias, La Dinastia та в інших періодичних виданнях тема національного регенераціонізму висвітлювалася на перших шпальтах. Фактично із заклику іспанських інтелектуалів, представників «покоління 1898 року», «відроджувати країну-руїну» регене-

раціонізм перетворився на своєрідну ідеологему, під знаменом якої розгортався потужний інтелектуальний рух з вимогами широкого реформування монархічних порядків в Іспанії. Цей рух націлювався на зміну традиційних підвалин іспанського суспільства, на пробудження національної самосвідомості іспанців, на звеличення оригінальної іспанської культури. Провідним інструментарієм національного регенераціонізму іспанські інтелектуали визначали народне просвітництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми освіти й педагогіки в Іспанії наприкінці XIX – на початку XX ст. досліджувалися багатьма іспанськими науковцями, ученими-педагогами, зокрема Б. Делгадо Кріадо (B. Delgado Criado), А. Капітаном Діасом (A. Capitan Diaz), Х. Геренью (J. Guereña), О. Негрінном Фахардо (O. Negrin Fajardo), А. Тіаною Феррер (A. Tiana Ferrer), М. Пуельєсом Бенітесом (M. Puelles Benitez), А. Віньяо Фраго (A. Viñao Frago), Р. Вальсом Монтесом (R. Valls Montes) та іншими.

Мета статті. На основі аналізу матеріалів іспанської преси 1900–1905 рр. визначити, як пов'язувалися національний регенераціонізм й освіта в Іспанії після воєнних подій 1898 р.

Виклад основного матеріалу. Ідея «національного регенераціонізму», набувши поширення в іспанській пресі на межі XIX – XX ст. ст., викликала багато спорів і дискусій. Одні автори (зокрема Х. Коста, Н. Сальмерон) вбачали в ній головний сенс буття Іспанії, той історичний поворот, за яким мала постати абсолютно «нова Іспанія». Нову країну передбачалося творити, розбудовувати, зводити на підвалинах нових цінностей і, заперечуючи споглядання минулого, прокладати шлях у «нове прийдешнє». Інші мислителі (зокрема Р. де Маесту, М. де Унамуно) ратували за відродження країни, відновлення її колишньої могутності та відстоювали необхідність засвоєння уроків минулого. Вони стояли на тій позиції, що в теперішній реальності не варто зрікатися традиційних цінностей, але слід із більшою обачливістю та розсудливістю ставитися до вимог нового часу.

Спірною виявлялася також форма, яку іспанські інтелектуали надавали «національному регенераціонізму». Одні вважали, що оновлення країни передбачає передусім політичні зміни (зміни політичних партій, форм правління). Інші наполягали на тому, що глибинного реформування потребує народне життя з його болючими питаннями – соціальним, робітничим, селянським, освітнім, хлібним. «Зверху» чи «знизу» має оновлюватися Іспанія – це ще одна вісь суперечностей. Можна й далі продовжувати цю низку розбіжностей, проте в тогочасній іспанській пресі виявлялися й погляди дуже схожі. Наприклад, роздуми іспанських інтелектуалів про значення освітнього фактора у справі національного регенераціонізму. У багатьох публі-

каціях висловлювалася думка, що розпочинати оновлення Іспанії треба з просвітництва, з подолання масової неграмотності населення, з проведення розумної державної політики в галузі освіти.

У замітці «На завтрашній день» (газета El Globo від 7 січня 1900 р.) наголошувалося, що для оновлення країни недостатньо зменшити державні витрати, необхідно «зруйнувати всі старі пережитки; визнати, що ліберальна політика в змінених законодавства є прогресивною; просвітити народ, забезпечити його роботою; провести у велику народну масу справедливу ідею права та обов'язку» [1, с. 1].

Головне, що необхідно зробити для регенераціонізму, – розвинути народну освіту, це уможливить «створення усього» – і економіки, і адміністративного порядку, і багатства [1, с. 1].

У промові «Суспільне відновлення Іспанії» (газета La Dinastia, 5 жовтня 1900 р.) на честь відкриття нового навчального року викладач Валенсійського університету, знаний лікар М. Кандела (Manuel Candela y Pla) зауважував, що основні причини занепаду Іспанії так само, як і засоби відродження країни, слід шукати не в урядах і революціях, а в організації освіти народу. Основа оновлення Іспанії в усіх порядках і сферах життя – це «виховання, яке повинно бути фізичним, щоби формувалися організми кріпкі, здатні до праці й захисту батьківщини; інтелектуальним, щоби підвищувати культурний рівень особистості й суспільного організму; моральним – для того щоб змінювати звичаї й характер народу» [2, с. 1].

У публікації «Народна освіта в Іспанії» (1900 р.) М. де Бреньоса (M. de Breñosa) зазначав, що всупереч чинному закону Мойяно 1857 р., яким запроваджувалася початкова освіта для всіх іспанців незалежно від віку й статі, багато дітей не можуть здобувати освіту, бракує шкіл і вчительських кадрів. Держава має підтримати освітню сферу, адже без розвинення народної освіти не відбудеться піднесення національної культури й не настане справжнє оновлення Іспанії. Саме від учительства залежить прийдешня доля країни. Автор наводить такі статистичні дані: із 31 035 іспанських учителів 10 035 не мали сертифікату про відповідні якості навчати [3, с. 1].

У статті «Про початкову освіту» (журнал La Escuela Moderna за січень 1901 р.) освітянин А. Гіль де Зарате (Antonio Gil de Zarate) підкреслював, що «освіта – це обов'язок держави перед народом». Саме держава має відкривати нові школи, піклуватися про те, щоби навчанням були охоплені всі діти у країні. «Освіта – це живлення душі, так само, як хліб – живлення тіла; забезпечити одне й друге – це обов'язок уряду», – було зазначено у публікації [4, с. 34].

Найперше, що має розбудовувати теперішня Іспанія, – це сфера початкової освіти, адже там

закладаються підвалини суспільного життя, моралі. Починати боротьбу з неграмотністю в країні необхідно разом з підтриманням процесу розширення сфери початкової освіти [4, с. 35].

У публікації «Нормальна школа» (газета *La Erosa*, 21 вересня 1901 р.) стверджувалося: «Процвітання народу не залежить від невеличкої групи інтелектуалів, хоча й видатних і виключних, а залежить від поширення культури. Ця культура має творитися учителем; саме тому перший і невідкладний обов'язок уряду – створити учителя початкової освіти з властивими йому здібностями викладання та педагогічними якостями, які гармонізують із потребами теперішнього часу» [5, с. 1].

Підсумком замітки були такі слова: «Більше, ніж красномовні промови, більше, ніж теоретичні міркування, слугує батьківщині й привносить в її покращення мовчазна праця школи, майстерні, фабрики, усіх центрів розумової й фізичної праці. Праця й навчання, і Іспанія зможе вийти з безодні, в якій вона загрузла через найбільший гріх – гріх неучтва» [5, с. 1].

Освітянин Ф. Перейра (Francisco Pereira) у статті «Порівняльний аналіз шкіл (газета *El Liberal* від 11 серпня 1901 р.) констатував, що теперішня іспанська школа, «маленька, понура, темна, напівзруйнована, більше нагадує обитель смерті, аніж умістилище життя та енергії»; вона точно «не є середовищем, в якому дух і тіло можуть природно та вільно здійснювати свій розвиток» [6, с. 1].

У «школі ХХ століття» учні оцінюються не об'єктивно, ця школа не учить мислити, не сприяє просвітництву народу. «Допоки в школі не існує свободи, у ній не можливо добре навчатися вихованцям; допоки не задовольнятимуться потреби вихованців, ми не зможемо сказати, що в нас є освіта, перша умова для розбудови батьківщини», – було зазначено у публікації [6, с. 1].

На думку Ф. Перейри, теперішня іспанська школа є «архаїчною й рутинною», вона відповідає на питання вчорашнього, а не нинішнього дня. Іспанії необхідна школа, в якій дитина навчалася б із задоволенням, в якій «ніщо й ніхто не перешкоджатиме їй дихати й пересуватися з повною свободою» [6, с. 1].

В статті «Боротися означає жити» (газета *El Liberal* від 20 серпня 1901 р.) Ф. Перейра стверджував, що вчительська спільнота має боротися за свої права, має обрати шлях життя, а не смерті. Вона має сподівання, має сили, ідеали й мусить вистояти. Ця боротьба буде тривалою і, ймовірно, розчарує декого, але не можна втрачати дух і волю на шляху до правильної мети. «Народ, який у минулі часи перебував під освітленням вічного сонця, нині перебуває під покриттям чорних тіней суми й гіркоти. Жалкі прорахунки його дітей привели до цього крайнього стану; свідомий обов'язок для них тепер є щонайскоріше й

радикальне виправлення своєї поведінки; потрібний новий шлях, нові орієнтири, одним словом, нове життя», – проголошував іспанський педагог [7, с. 2].

На переконання Ф. Перейри, національний регенераціонізм має розпочинатися зі школи, з виховання індивідів, які б забажали добробуту й величності батьківщини. Треба оновлювати школу таким чином, щоб вона була сповнена світла, радощів, життя, свободи. У такій школі знають про інтереси дітей, піклуються про задоволення їхніх потреб, вимагають розв'язувати завдання, посильні для них. «Це була б школа, яка зміцнювала б тіло, дух і свідомість. Це була б школа, яка формувала б людей, здатних пізнавати, думати, воліти й робити одночасно. Це була б школа велична, здорова, завантажена, доступна й по-справжньому виховна», – підсумував педагог [7, с. 2].

Викладач Саламанкського університету Р. Дієс Санчес (Ricardo Diez Sanchez) у промові на честь відкриття нового навчального року (газета *Heraldo de Madrid* від 1 жовтня 1901 р.) зазначав: «Свобода освіти, заснована на досконалому вихованні, набутому в сім'ї та в школі, а також на міцних опорах викладання наук, має здійснити правильний і цілющий вплив на розвиток інтелекту народу, слугувати ефективним засобом у боротьбі з виродженням, від якого страждає наше теперішнє суспільство» [8, с. 2].

У публікації «Оновлена освіта» (видання *Gaceta de instruccion publica* від 28 грудня 1902 р.) йшлося про те, що іспанське суспільство сповнене надії на оновлення освіти й «воскресіння» батьківщини. А для цього треба ще багато працювати – зводити нові школи «на кожній вулиці», виділяти кошти на освіту всіх ступенів, засновувати учительські центри й бібліотеки [9, с. 425].

Виступаючи на урочистому відкритті нового навчального року 1 жовтня 1902 р. (газета *El Imparcial* від 2 жовтня 1902 р.), викладач Мадридського центрального університету Б. Ласаро Ібіца (Blas Lázaro é Ibiza) сказав: «Численні засоби наявні для розширення сфери діяльності школи, зменшення жахливої цифри неграмотних елементів нашого народу, а також для відновлення духу вищої освіти, і вони виправдають себе за короткий час і заслужать аплодисменти справжніх патріотів» [10, с. 2].

На погляд педагога, усі проблеми національної освіти можна згрупувати за двома напрямками: перший напрям – упровадження початкової освіти, яка б охопила усю народну масу, а другий – переорієнтування панівних класів на високі людські ідеали [10, с. 2].

Викладач права у Мадридському центральному університеті А. Ретортільо Торнос (Alfonso Retortillo y Tornos) у статті «Інститути і нормальні

школи» (газета *El Imparcial* від 12 березня 1903 р.) наголошував: «Якщо ми бажаємо не щезнути з карти [світу], нам треба освічуватися, а щоби освічуватися, нам необхідні учителі, і для цього ми маємо зводити потужні нормальні школи» [11, с. 3].

Іспанський педагог переконливо доводив, що вкрай важливим для Іспанії є формування когорти учителів, «здатних виконувати свій високий, священний обов'язок». У теперішніх умовах, наголошував він, ні учительські нормальні школи, ні інститути не здійснюють навчання способом навчання та виховання. В освітніх закладах, які готують учительські кадри, не викладаються педагогіка й методики навчання різних предметів. Як наслідок, молодь не отримує належної освіти, тому немає сенсу чекати на справжнє оновлення Іспанії [11, с. 3].

У замітці «Викорінення свободи» (газета *Heraldo de Madrid* від 30 травня 1903 р.) зазначалося, що в Іспанії не здійснюється освітня функція держави: «... і університети, і інститути, і початкові школи – усе полишено». Замість освітньої політики в Іспанії є тільки демагогія. Освітні установи не фінансуються урядами, не вивчається іноземний досвід, не ведеться боротьба з неграмотністю населення [12, с. 1].

Виступаючи на урочистих зборах на честь відкриття нового навчального року в Гранадському університеті (газета *Heraldo de Madrid* від 1 жовтня 1903 р.), викладач П. Начер Вілар (*Pascual Nacher y Vilar*) зазначив, що в усіх передових країнах сучасного світу прогрес залежить від розвитку вищої освіти, а в Іспанії університетам не приділяється увага з боку держави. Забулося, що університети Саламанки й Алькали були найпотужнішими у світі. «Нашим університетам нічого не може бути запропоновано в дійсності, вони зведені до категорії адміністративних центрів, це мертві організми без права на життя окрім того, яке їм воліє забезпечувати уряд. Вони нічого не можуть удіяти самостійно, тільки виконують вищі накази, підпорядковуються нав'язаним без пояснень і консультувань правилам», – підкреслив педагог [13, с. 1].

За твердженням П. Начера Вілара, «Іспанія – єдина країна, де не вистачає центрів, в яких можна здобувати вищу освіту, лабораторій, в яких можна практикуватися, і бібліотек, в яких можна консультуватися й пізнавати нове. Не існує жодного центру, де майбутні викладачі могли б оволодівати наукою, що надихала б їх викладати. Також немає можливостей застосовувати здобутий досвід, так необхідний у будь-якій професійній діяльності, а тим паче в галузі, де за мету визнається піднесення місії розвивати людські істоти» [13, с. 1].

У статті «Сучасний стан початкової освіти» (журнал *La Escuela Moderna* за лютий 1904 р.) учитель державної школи в м. Барселона Х. Періч

Вальс (*Juan Perich y Valls*) розмірковував: «Одна з основних причин відставання народної культури – це суспільне середовище байдужості й навіть ворожості до навчання <...>. Унаслідок невідомих причин нові покоління ставляться до школи з презирством; місцеві влади не беруть до уваги свої обов'язки щодо освіти, не хвилюючись стосовно протестів проти них. Тому необхідно звертатися до держави й уряду, щоби вони розширили діяльність у галузі освіти, яка потребує творення й праці. У нас немає шкіл в істинному значенні цього слова, відсутні самі будівлі, гігієнічні та педагогічні умови для них. Те, що тут неправильно називається школою, може слугувати, ймовірно, для комори, сараю чи хліва; воно, без сумніву, шкідливо впливає на дитячу душу, схиляючи її до мовчазності, іпохондрії, до мусульманського фаталізму; у дитини формується уявлення, що весь світ сумовитий і темний, як школа, що в ньому вона скоріше відбуває покарання, аніж виховується та навчається» [14, с. 97–98].

Щоби подолати масову неграмотність в Іспанії, необхідно урядам основну увагу зосередити на розвиненні початкової освіти. Не можна нині залишатися бездіяльними, навпаки треба щосили сприяти виведенню іспанського народу на цивілізаційний модерний шлях. Недостатньо шкіл, педагогічний навчальний матеріал бідний і негідний, він зовсім не відповідає вимогам сучасної педагогіки [14, с. 98–99].

На переконання Х. Періча Вальса, «двері школи мають бути відкриті для усіх дітей. Не може бути плата за навчання такою, щоби родина не могла забезпечити здобуття освіти й культури дітьми, адже пройде час, і вони конституєватимуть націю, в їхніх руках буде прийдешнє та слава» [14, с. 106].

Освіта має стати державною, коли бажається інтелектуальний прогрес народу. Навіть якщо ця освіта не настільки блискуча, як у приватних закладах, вона має переважати, бо дає повні фундаментальні знання. Тільки розвиваючи школу, Іспанія закладатиме підвалини справжнього національного регенераціонізму, морального, культурного, цивілізованого прогресу народу [14, с. 107–108].

Освітнянин А. Гарсія Перес (*Antonio Garcia Perez*) у публікації «Програма початкової освіти в Іспанії» (журнал *Nuestro Tiempo* за лютий 1905 р.) проголошував: «Основною формулою педагогіки в нашій країні має бути доступна освіта, освіта в інтересах індивіда; освіта, яка поєднує мораль, естетику і патріотичну любов з ідеєю життя; освіта, яка сприяє гармонізації інтенсивного індивідуального життя з екстенсивним суспільним життям» [15, с. 173].

Відшукувати в освітній сфері причини слабкості іспанського народу й прагнути реформувати початкову освіту – це основа оновлення країни.

«У нашій початковій освіті ми мало приділяємо уваги моральному вихованню індивіда; ми формуємо людей, не піклуючись про те, щоби через серце дитина пропустила аскетизм морального виховання, нині настільки необхідного виховання, наскільки наші душі піддаються впливу ідей. Наші програми початкової освіти націлені на створення інтелектуальної атмосфери для дитини; однак, без сумніву, не враховуючи умов життя, в яких зростає дитина, вони не досягають розвинення гармонійної рівноваги людських здібностей; і виходить, що серце дитини йде суспільним морем, не згадуючи про свій курс, не відчуваючи дії закону про збереження сили, відповідно до якого минуле відтворюється в майбутньому», – констатував А. Гарсія Перес [15, с. 174].

На переконання освітянина, моральне виховання має бути невіддільною частиною освітнього процесу в початкових школах, передовсім для того, щоби «закласти в серце дитини скарби добродійностей, відповідно до яких вона б діяла по життю» [15, с. 175].

Важливим складником початкової освіти має бути громадянське виховання, яке уможливорює розуміння дитиною суспільних обов'язків та обов'язків перед батьківщиною. Учитель має прищеплювати вихованцям ідею про те, що щастя нації залежить від гідності й патріотизму громадян, від того, як кожен з них виконує свої суспільні обов'язки. «Безпосереднім наслідком громадянського виховання є формування громадянина; а через відсутність цього виховання набагато пізніше виявляються різні пасивні опори, якими пройнялося серце людини», – зауважував А. Гарсія Перес [15, с. 178–179].

У статті «Після темряви...» (газета *El Liberal* від 8 травня 1905 р.) висловлювалася думка, що оновлення Іспанії настане тільки тоді, коли в країні будуть шануватися генії й учителі. І саме на інтелектуальне оновлення має орієнтуватися Іспанія. Вона завойовувала свою світову славу не тільки у війнах за нові територіальні володіння, але й у створенні оригінальної літератури. Енергія суспільної маси має спрямуватися в освітню й інтелектуальну сферу, тільки тоді Іспанія процвітатиме, і «настане світло після темряви» [16, с. 1].

Висновки. Преса в Іспанії на межі XIX–XX ст. ст. мала велику силу, будучи виразником духу епохи. З ідеї міг розпочатися й набути значної потужності інтелектуальний рух, як це й сталося в 1890-х рр., коли ідею «національного регенераціонізму» підхопила ліберальна, консервативна, робітничка, педагогічна преса й посилила багаторазово її вплив на уми освічених читачів. З життєтвердого закликів іспанських інтелектуалів

відроджувати й оновлювати країну поступово за допомогою преси сформувалася ідеологема «національного регенераціонізму» з властивими їй гаслами: «Бути чи не бути?», «Відроджуватися або вмирати», «Воскреснути або зникнути», крізь призму якої висвітлювалися ті чи інші політичні події, оцінювалися ті чи інші урядові дії. Боротьба за народну освіту проголошувалася невіддільною умовою іспанського регенераціонізму, оскільки масова неграмотність населення була найбільшим гальмом розвинення країни. Про жалюгідне становище освітньої сфери в Іспанії на межі XIX–XX ст. ст. висловлювалося багато педагогів, але в реальності мало що змінювалося. Утім, і сама ідея «національного регенераціонізму» за історичними мірками скоро вичерпала себе.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Para mañana. *El Globo*. Domingo 7 de enero. 1900. № 8.801. Año XXVI. P. 1.
2. Por España. *La Dinastia*. Barcelona. Viernes. 5 de octubre de 1900. № 8.485. Año XVIII. P. 1.
3. Breñosa M. La Instrucción pública en España. *El Día*. Madrid. 27 de septiembre de 1900. № 7.219. Año XXI. P. 1.
4. Gil de Zarate A. De la instrucción primaria. *La Escuela Moderna*. 1901. enero. № 1. Año XI. P. 34–38.
5. Zeda. Una Escuela Normal. *La Epoca*. Sabado 21 de septiembre de 1901. № 18.419. Año LII. P. 1.
6. Pereira F. Escuelas comparadas. *El Liberal*. Domingo 11 de agosto de 1901. № 7.978. Año XXIII. P. 1.
7. Pereira F. Luchar es vivir. La Asamblea de maestros. *El Liberal*. Martes 20 de agosto de 1901. № 7.987. Año XXIII. P. 2.
8. Las Universidades. Apertura del curso. *Heraldo de Madrid*. Martes 1 de octubre de 1901. № 3.974. Año XII. P. 1–2.
9. La enseñanza regenerada. *Gaceta de instrucción pública*. Madrid, 28 de diciembre de 1902. № 594. Año XIV. P. 425–426.
10. Apertura del curso universitario en Madrid. *El Imparcial*. Madrid, Jueves 2 de octubre de 1902. № 12.748. Año XXXVI. P. 2.
11. Retortillo y Tornos A. Los institutos y las escuelas normales. *El Imparcial*. Madrid. Jueves 12 de marzo de 1903. № 12.908. Año XXXVII. P. 3.
12. El descuaje de la libertad. *Heraldo de Madrid*. Sabado 30 de mayo de 1903. № 4.575. Año XIV. P. 1.
13. La fiesta universitaria. *Heraldo de Madrid*. Jueves 1 de octubre de 1903. № 4.699. Año XIV. P. 1–2.
14. Estado actual de la primera enseñanza por Juan Perich y Valls. *La Escuela Moderna*. 1904. febrero. № 155. Año XIV. P. 97–109.
15. Garcia Perez A. Un programa para la enseñanza primaria en España. *Nuestro Tiempo*. Madrid. 1905. Febrero. № 50. Año V. P. 173–194.
16. Post tenebras... *El Liberal*. Lunes 8 de mayo de 1905. № 9.334. Año XXVII. P. 1.